

Editorial

Tak nám zvolili prezidenta. Nejvýznamnější událost poslední doby. Svým významem srovnatelná s volbami do Poslanecké sněmovny a pouze o půl třídy níž než 11. září. Česká politika, média stejně jako veřejnost nežije jiným tématem od posledního Havlova novoročního projevu. Dlouho jsme bez prezidenta nezůstali, i když to snad vypadalo, že se ten bezprezidentský čas bude počítat na dlouhé měsíce.

Prezidentská volba vyvolala tolik otázek a zásadně nesmiřitelných postojů, až je to přímo neúměrné významu, který je prezidentovi v českém politickém systému přikládán. Stačí si jenom vypočítat prezidentské pravomoci podle ústavy a k tomu přiložit seznam všech konkrétních kroků, které Václav Havel jako český prezident v posledním volebním období učinil. Na druhou stranu si položte všechny novinové články, rozhlasové a televizní pořady, které se prezidentskou volbou v posledních dvou měsících zabývaly.

Potýkám se se zásadním problémem, nějak nemám co komentovat. Snad jenom to, že se poslanci a senátoři překvapivě řídili poslední radou Václava Havla, neohlíželi se při své volbě na názor české veřejnosti. A toto píšu zcela bez hodnocení, zda je to správně, nebo špatně. Jde to prostě konstatování faktu.

Prezidenti jsou různí. Poslední dny jsem strávila v Bratislavě na konferenci o veřejném mínění ve střední a východní Evropě. Při příjezdu mě v taxíku přivítal zvukový záznam 25. února 1948, vysílali jej na nějaké rozhlasové stanici. „Právě se vracím z Hradu...“ Prvními konferenčními tématy byla úloha výzkumu veřejného mínění v období transformace a výzkum veřejného mínění a středoevropský volební rok 2002.

Nejdřív jsem se spíše bavila, představa, že bychom měli parlamentní stranu „Za vlast a svobodu“, případně „Česká cesta“, byla úsměvná. Velice brzy mi však ztuhly rysy ve tváři. Jen si to představte. Chcete provádět sociologický výzkum? Dobrá, dotazník Vám schválí úřady, pokud ovšem nebude závadný. Získat finanční prostředky z oficiálních zdrojů? Téměř nemožné. Přesto, všechny překážky překonáte, výzkum provedete, i když – o otevřenosti respondentů si nedělejte iluze. A není se čemu divit, jmenovitý seznam respondentů s adresami je povinnou náležitostí závěrečné zprávy. Na druhou stranu, longitudinální výzkumy ukazují celkem vysokou spolehlivost získávaných údajů. Prezidentský kandidát má dlouhodobě před přímou volbou i po jejím konání zcela vyrovnané preference – 57 %, plus mínus statistická chyba.

A kde je háček? Při volbách tento kandidát získal při vysoké volební účasti 75 % všech odevzdaných hlasů. A teď můžeme spekulovat. Výzkumy byly udělány špatně? Voleb se zúčastnili pouze zarytí příznivci? Cé, cé je správně. Oním kandidátem byl Alexandr Lukašenko. Však se taky předseda volební komise nechal slyšet, že Lukašenkova volební prohra by byla jeho prohrou osobní. V této zemi platí za vzor demokratičnosti Ruská federace, zato volební pozorovatelé tady nejsou příliš vítáni.

Člověk by si nejraději oddychl, že se ho to naštěstí netýká. Ale právě tímto postojem se vystavujeme nebezpečí. Kdo se stará jenom o sebe, má co dělat, aby se ubránil. Jen ten, kdo pomáhá ostatním, dočká se pomoci.

Adéla Seidlová

«TEORIE PRO VŠECHNY»

»

Dynamika změn a metodologie sociologického výzkumu

Sociální změna a její studium je v centru zájmu sociologie. Každá změna, nejen ta sociální, probíhá v čase. Sociologové jsou tak nuceni vypořádat se s problémem jak časovou dimenzi do svých výzkumů promítnout a dynamiku probíhajících sociálních procesů vhodně zkoumat. Základní přístupy, které zde budou jmenovány jsou: průřezová šetření, opakovaná průřezová šetření, trendové šetření, panelové šetření a retrospektivní šetření.

První možností je sebrat data, která budou reprezentovat zkoumanou populaci, v jednom časovém bodě. Jde o tzv. *průřezové šetření*. Data jsou v podstatě statická a představují jeden časový snímek, který populaci podrobně popisuje. Dynamiku procesů můžeme pouze předpokládat, čímž vzniká analytický model vztahů, který dále ověřujeme. Slabinou tohoto přístupu je, že předpokladů nemusí být málo a každý chybný náš model zpochybní a tím i naše závěry.

Proto se průřezová šetření opakují několikrát po sobě. Metoda se pak nazývá *opakovaná průřezová šetření*. Při každém „snímku“ zkoumané populace je dotazován jiný vzorek shodnými otázkami. Podobné je *trendové šetření*. Liší se ve dvou bodech: většinou je zkoumáno jen několik málo charakteristik (2-5), za to obvykle mnohem častěji než u *opakovaných průřezových šetření*. Obě metody sledují tzv. *čisté změny* v populaci (např. o kolik procentních bodů vzrostl podíl určité politické strany). Celková dynamika jeví se z nich dobře čitelná.

Panelové šetření zkoumá opakovaně tentýž vzorek populace. Tím se dozvídáme nejen

čistou změnu ale také tzv. *hrubou*, která nám umožňuje podrobně sledovat změny uvnitř vzorku (např. může popisovat, kolik přívrženců určitá strana získala, kolik ztratila a kolik přívrženců jí zůstalo věrných).

Poslední možností je získat údaje od respondentů *retrospektivně*. Respondent je např. požádán, aby zpětně vyjmenoval všechna svá předchozí zaměstnání. Velkou slabinou retrospektivních dat je nespolehlivá paměť respondentů. Pokud chceme použít tuto metodu měli bychom mít jistotu, že si respondenti zkoumané skutečnosti dobře pamatují.

Bc. František Kalvas

»

Na jaké otázky odpovídali sociologičtí klasikové? - 1.část

1. Problém s počátkem sociologie aneb původ sociologických otázek

Sociologie se od počátku, tedy od doby svého vzniku v první polovině 19. století, snažila programově odlišit od způsobu myšlení „předsociologických“ teorií. Ne snad že by se nepokoušela odpovědět na stejné otázky, ale šlo jí především o jinou cestu nabytí poznatků. Odmítala spekulativní postup práce a činila si nárok na srovnatelnost s přírodními vědami. S touhou dosáhnout stejné spolehlivosti a vědecké hodnoty jako exaktní vědy souvisel i požadavek praktické užitečnosti nově založené společenské vědy.

Přesto se však názory sociologů na samotný vznik oboru liší. Není totiž jasné, které kritérium při hodnocení stavu společenských teorií by mělo být rozhodující (zda dosažení určité obecnosti úvah nebo až sociologická analýza). Už v řecké filozofii totiž nacházíme v té či oné podobě zárodky všech klíčových otázek života společnosti (př. otázka vztahu politiky a morálky u Démokrita → Max Weber; Platónův organicismus → A. Comte, H. Spencer; ...). Je sice pravda, že August Comte jako první vytyčil program sociologie jako vědy, ale nenaplnil ho. Také při uplatnění kritérií vědeckosti jeho dílo neobstojí. Obsahuje velké množství spekulativnosti a iluzí a příliš se tak neliší od děl jeho předchůdců. Mnoho autorů však Comtův program zvědeckění sociálního poznání považuje za kvalitativně nový bod, postačující ke stanovení „zrodu“ sociologie. Nehledě na to, zda byly nesčetné body jeho programu vědy fakticky realizovány a odpovídaly tomu, co se za vědu považuje dnes.

K tomu je potřeba také poznamenat, že někteří nesporní klasikové sociologie jako Weber, Simmel, Pareto atd. nebyli profesionálními sociology, ale celý život nebo jeho značnou část vyučovali jiné předměty. Comtovu novotvaru či pojetí vědy se také vyhýbalo mnoho autorů, kteří jsou dnes považováni za spoluvůrce sociologie (např. Tocqueville, Marx). Jejich pojetí společenské vědy bylo komplexnější nebo si ani nedělali starosti s hranicemi jednotlivých společenských věd.

2. ambice u zrodu sociologie - totální nadvláda nad společností

Sociologie jako vědní obor měla již od svého zrodu ambice jak poznávací, tak praktické. Především na jejím počátku v ní byly kladeny velké naděje reformní. Koneckonců vznikla právě proto, že byla pociťována potřeba se společností něco udělat. Vytvořit nový sociální řád, který bude lepší a bude lépe fungovat, než ten předchozí, který se zhroutil pod tíhou společenských změn. Zakladatel sociologie **August Comte** věřil, že se to podaří. Měl představu o sociální vědě, která bude disponovat pozitivním systémem vědění, stejně exaktním, jako mají vědy přírodní. Hlavně však bude schopná zvládat a kontrolovat sociální dění. Její vědění bude potenciálem k intervenci do sociálního světa, který tak bude postupně přetvářen v harmonickou společnost rozumu a citu. Průmyslová společnost bude řízena kompetentními lidmi, vědci - sociology. Původně byla tedy sociologie zamýšlena jako nástroj velké reformy, která vyvede společnost z krize („vědění je moc“). Od počátku doprovázel toto pojetí sen o vědecké politice, která bude možná díky vzniku sociologie a zaujme místo tradiční politiky. Dojde tak k vyřešení problémů společenského života.

Tato představa absolutní, téměř totalitní nadvlády sociologie nad společností byla myšlenkou naivní a utopickou. Ani ta nejdokonalejší sociální věda by nebyla schopna postihnout a vysvětlit sociální dění v celé jeho složitosti, natož aby ho dokázala kontrolovat a řídit. Max Weber o této problematice mj. píše: "I s nejrozsáhlejší myslitelnou znalostí všech "zákonů" dění bychom stáli bezradní před otázkou, jak je kauzální vysvětlení nějakého individuálního faktu vůbec možné, když přece už sám popis toho nejmenšího výseku skutečnosti si není možné nikdy představit jako vyčerpávající. Počet a druh příčin, které nějakou individuální událost určovaly, je přece vždy nekonečný, a neexistuje žádný znak, jenž by ležel ve věcech samých a jenž by vyčlenil jejich část jako jediné přicházející v úvahu." [Weber, M. 1998. Metodologie, sociologie a politika. Praha: Oikoymenth. str. 33]. Sám Comte byl za svého života zklamán, že jeho ideje nebyly realizovány.

Mgr. Natalie Simonová

»

Současná deprivatizace náboženství a malá poznámka k sociologické metodě na závěr - část 3.

Vezmeme-li za příklad ČR, tradičně jeden z nejvíce sekularizovaných států světa, současný vývoj na první pohled potvrzuje dřívější sekularizační teorie. Nepočítáme-li krátký popřevratový zájem o náboženství, spojený třeba s kanonizací sv. Anežky a do značné míry vyvolaný reakcí na komunistické zákazy v této oblasti, návštěvnost kostelů klesá stejně jako počet lidí hlásících se k nějaké církvi. Je tomu ale skutečně tak? Předně až překvapivě velké procento věřících nacházíme mezi mladší částí populace, přičemž je zajímavé, že mnohdy jde o

lidi, kteří sice příležitostně chodí do kostela, ale při sčítání lidu patřičnou kolonku nevyplní. To může být docela významným znakem moderní české religiozity, respektive jistým výhledem do budoucna. Dále se stačí podívat na množství náboženské a duchovní (což je

"modernější" termín prakticky pro totéž) literatury na pultech knihkupectví, abychom se ujistili, že o existenciální otázky je stále zájem. Církve, respektive křesťansky orientované politické strany, se však silně uplatňují i v politice. Vzpomeňme například na lidoveckou lobby, která prosadila přijetí nového zákona o rodině v r. 1998 (jehož cílem, pravdaže spíše nenaplněným, bylo mj. výrazné ztížení rozvodového řízení za účelem zachování rodiny - jednoho z úhelných kamenů křesťanského vztahování se ke světu) a naopak již několikrát smetla ze stolu návrh zákona o registrovaném partnerství (který by zmenšil rozdíl mezi partnerským svazkem homosexuálů a "normální" heterosexuální rodinou), na možnost navrhovat své kandidáty do rady ČT, která byla dána církvi, nebo na úvahy o možné prezidentské kandidatuře náboženských myslitelů typu T. Halíka či J. Sokola. Vzhledem k těmto skutečnostem je třeba se ptát, není-li téměř majoritní nenáboženská současná česká populace do určité míry iluzí?

Explicitní projevy náboženské deprivatizace, které v ČR stejně jako jinde v Evropě (na rozdíl třeba právě od Spojených států a většiny muslimských zemí) doposud zůstávají menšinovou záležitostí, jsou však jen jednou stránkou mohutného náboženského revivalu, který zažíváme. Tou druhou, poněkud skrytějším avšak neméně významnou, je trvání určitých forem implicitní religiozity, které jsou právě pro Evropu naprosto typické. Nejsou to již vyčpělé ideologie, které pro část populace z funkčního hlediska nahrazovaly náboženství, nýbrž různé jiné podoby "neviditelného náboženství" (termín pochází od T. Luckmanna). Stačí se totiž podívat, v kolika českých časopisech vycházejí horoskopy, jak populární jsou "orientální" čajovny, meditační praktiky a cvičební techniky atd., abychom si uvědomili, že podstatná část našich spoluobčanů o "věci mezi nebem a zemí" stále ještě má podstatný zájem, nebo spíše ho znovu získala. Religiozita, zdá se, tedy ani v Evropě ještě nevyřkla své "poslední slovo," byť její podoby již mají s "čistými" náboženskými formami teologických fakult a svatých knih společného jen pramálo. To však pro lidovou zbožnost platilo vždy.

Nastíněná náboženská obnova, spojená s deprivatizací náboženství a v Evropě i se vznikem nových podob privatizované synkretické religiozity, však kromě jiného svědčí i o

podstatném selhání dřívějších sociologických predikcí, jejichž pravý opak se vyplnil. Jednoznačně ukázala komplexnost sociálních skutečností, které se nedají vměstnat do zjednodušujících teoretických modelů, natož pak zkoumat pouhým popisem mechanicky sebraných dat např. ze sčítání lidu nebo z výběrových šetření. Tato data, dodnes "dokazující" sekularizační teorii, totiž nebyla chybná sama o sobě - jen příliš zjednodušovala skutečnost. Když totiž pro jednu chvíli platilo, že míra podílení se na organizovaných náboženských aktivitách vypoovídala o náboženskosti společnosti jako celku, nutně to neznamenalo, že to bude platit pořád. A právě tohoto omylu se sociologové dopustili - stále měřili určitý typ religiozity, přičemž zapomněli, že existují také jiné typy, až jim skutečnost dala důkladně "za vyučenou." Právě proto, abychom se již podobných chyb nedopouštěli, je však třeba si z nich vzít ponaučení, mít neustále respekt před mnohotvárnou sociální skutečností a být si vědomi omezených možností, které máme k jejímu poznání. Jinak řečeno, pro sociologa je naprosto nezbytné mít onu Millsovskou "sociologickou imaginaci" a teprve její optikou se dívat na výsledky empirických šetření. Jakkoli je přitom studium soudobé religiozity pro sociologii neobyčejně významné, tento závěr je, tuším, naprosto fundamentální.

Mgr. Zdeněk R. Nešpor

»

Gender! Co to znamená?

Ještě před dvěma, třemi lety nebyl pojem gender mezi laiky příliš znám. Dnes na něj však můžete narazit i při čtení denního tisku. Stačí se podívat například do páteční přílohy Lidových novin věnované vzdělání (Akademie) z 10. ledna, kde jsou tomuto pojmu (resp. genderovému tématu) věnovány dva příspěvky. První od redaktorky Martiny Šrámkové nese název „Slabikář: k čemu jsou holky na světě“ – s podtitulem Některé učebnice přisuzují dívkám nižší životní ambice než chlapcům, druhý se pak jmenuje „Rušení tradičních rolí chlapců a dívek je ve své podstatě protilidské“, jehož autorem je ředitel Občanského institutu (!) Michal Semín. Víme však, co tento termín opravdu znamená? Co je jeho podstatou? Postoj ředitele

Občanského institutu k jednomu z generových témat i samo uchopení tohoto tématu dokládá, že zavedení pojmu gender (a všech termínů, které s ním pak logicky souvisejí) nebylo a stále není jednoduché a snadné prosadit ani

v jazyce odborném, resp. odborných kruzích, kde byl a v někde zůstává přijímán s menšími či většími rozpaky a výhradami, či je zde dokonce

zcela odmítán (viz Semín). Jak pak tomuto pojmu mají rozumět „obyčejní“ lidé, laici, když se jim prostřednictvím médií dostávají mnohdy protichůdné informace? (Chtějí-li se poučit, necht' pokračují ve čtení.)

Co pojem gender znamená v odborném jazyce sociologie? A kde se vůbec tento pojem „vzal“?

Pojem gender je do češtiny převzat ze soudobé angličtiny, kde původně znamenal gramatický rod. Prapůvod tohoto slova je však starší, jeho kořeny spočívají ve starověké řečtině a označoval se jím rod. Převést však tento výraz do češtiny zcela jednoduše jako „rod“ může být zavádějící. Slovo rod obvykle spojujeme s obrazem rozvětvené rodiny, jejíž existence je dána společným předkem, nebo se nám nejspíš vybaví spojení „rodová společnost“. A pokud nám přijde na mysl i onen již zmíněný gramatický rod, s velkou pravděpodobností se nám nevybaví další možný obsah tohoto výrazu, který pojem gender má v dnešní angličtině, resp. v soudobém feministickém diskursu, odkud tento termín pronikl i do jiných oblastí bádání, konkrétně do anglo-americké sociologie. V zahraničí se nový obsah a význam pojmu gender dostal z odborného jazyka do jazyka běžného a stal se tak jeho nedílnou součástí.

Konečně se dostáváme k tomu, abychom vymezili obsah pojmu. Výraz gender odkazuje k rozdílu mezi mužem a ženou, resp. mezi muži a ženami, anebo také mezi mužským a ženským. Tyto rozdíly mnozí z nás vnímají jako cosi daného, normálního či dokonce přirozeného – a tudíž neměnného. Ve skutečnosti se však jedná o lidský „výtvar“ – naši (lidskou) konstrukci. Pojímáno z genderového hlediska rozdíly mezi mužem a ženou nejsou zcela jednoznačně předurčeny biologicky, geneticky ani nikterak jinak „od přírody“ (jak se domnívá Semín a jemu podobní), nejsou nám dány dopředu (ani přírodou, ani bohem), nýbrž vznikají a jsou podmíněny kulturně, historicky a sociálně, jsou dány a formovány zejména a hlavně naší sociální zkušeností. Gender jakožto sociální konstrukt pak reálně ovlivňuje, formuje či modifikuje individuální vlastnosti a schopnosti zcela konkrétních mužů a žen, stejně tak jako jejich postoje, názory a chování směrem k vžité normě pro jednotlivá „pohlaví“ (resp. gender), tedy směrem k onomu „typicky mužskému“ či „typicky ženskému“, takže se nám pak nakonec mohou jevit, mohou nám připadat přirozené. To, co však vnímáme, chápeme a označujeme jako typicky mužské a ženské vlastnosti, schopnosti či dovednosti (například Semín zmiňuje technickou racionalitu, objektivitu, soutěživost, vůdcovství versus empatii, intuici, subjektivitu), jakož i to, jaké jednání očekáváme a vyžadujeme od příslušníků toho kterého „pohlaví“ (ve skutečnosti genderu), pak to tak vnímáme a chápeme nikoli proto, že je to objektivní, na našem vědomí nezávislá realita (daná od přírody nebo od boha), nýbrž proto, že si „tuto skutečnost“ jako lidé sami vytváříme, interpretujeme ji a spojujeme s určitými významy. Pokud by tomu tak nebylo (pokud bychom to, co chápeme jako typicky mužské či

ženské – ať je tím cokoli -, neutvářeli my sami, nýbrž příroda či případně bůh), nemohl by nejspíš existovat takový „rozptyl“ v jejich pojetí. Jak jinak si lze vysvětlit, že některé vlastnosti, schopnosti či dovednosti připisované v jedné kultuře jako typické mužům jsou v jiných kulturách spojovány se ženami a naopak? Jak to, že existují kultury, kde malé děti vychovávají muži? Jak to, že naše zkušenost je v tomto směru jiná? Vyslovíme-li slovo život, s kým jej budeme asociovat? S mužem či ženou? V naší kultuře dnes zcela jistě se ženou, byť za dáre života byl v křesťanství považován bůh, potažmo muž. Zatímco v Indii prádlo perou muži, tzv. praláci, u nás je praní prádla považováno jednoznačně za ženskou aktivitu. V uvádění příkladů bychom mohli pokračovat. Myslím si však, že již v tuto chvíli je z nastíněných příkladů zřejmé, že konkrétní obsahy spojované s pojmem gender nejsou a ani ze své podstaty nemohou být ničím univerzálním, právě proto, že jsou sociálně utvářené. Sociální konstrukce genderu variuje a mění se podle místa a času svého vzniku, navíc je ovlivněn sociální příslušností jeho tvůrce (resp. tvůrců) i jeho nositele (resp. nositelů).

Je pravdou, že to, zda jsem muž anebo žena, stále ještě podstatným způsobem ovlivňuje naše hodnotové orientace, možnosti, šance, životní perspektivy, volbu životních strategií, náš individuální životní styl. Tato skutečnost má podstatný vliv i na výši a směr našeho vzdělání (viz spíše humanitní vzdělání pro dívky a technické pro muže), v naprosté většině případů ovlivňuje dokonce výběr našeho povolání či profese (ženy učitelky, muži letci apod.), má bezesporu vliv na výši našeho výdělku (muži u nás stále vydělávají zhruba o 25 % více než ženy) i pozici, kterou zaujímáme v rámci institucionalizovaného systému placené práce (v řídicích funkcích a na místech, kde se rozhoduje, převažují muži, dokonce i tam, kde jinak převládají ženy), limituje anebo naopak rozšiřuje naše pravomoci a naši moc (ať se jedná o rodinu či prostor mimo ni) apod. Gender je v tomto směru mocnější než pohlaví (které je biologickou daností), jakkoli by se nám mohlo zdát, že opak je pravdou. Gender na nás vyvíjí větší tlak, působí silněji v našich životech, výrazněji než pohlaví nám „organizuje“ náš všední život. Protože je však sociálním výtvozem a nikoli biologickou či teologickou daností, skýtá prostor pro změnu, což může mnohé z nás iritovat, jiné zase uspokojovat. Odhalením samé podstaty tohoto pojmu vzniká šance měnit (být možná pro někoho příliš pomalu a pozvolna, pro jiného naopak příliš rychle a překotně) svět kolem nás. Ale o tom někdy přistě...

PhDr. Hana Maříková

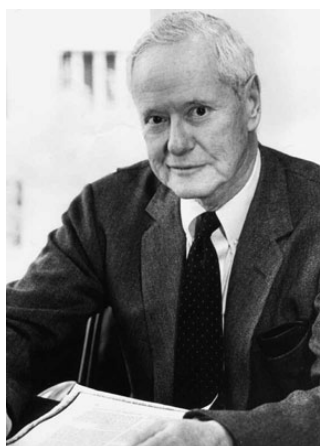
»

Robert King Merton (1910-2003)

Nedávno zemřelý sociolog Robert K. Merton spojil celý svůj akademický život s Columbijskou Universitou v New Yorku, kde působil od roku 1941 až do své smrti (od roku 1984 jako emeritní profesor). Zde také společně se svým dlouholetým spolupracovníkem Paulem F. Lazarsfeldem založil Středisko pro aplikovaný

společenskovidecký výzkum (the Bureau of Applied Social Research). Ve svém zkoumání se zaměřil především na studium sociální struktury, sociologii vědy, byrokracie a masové komunikace.

Metodologii sociologického výzkumu obohatil Merton o tzv. focus groups (metoda sociologického výzkumu na základě formalizovaného řízeného skupinového rozhovoru). Mezi důležité koncepty, které Merton zavedl patří například *sebenaplnující prorocství* (lidé jednají na základě subjektivního vnímání světa), *efekt svatého Matouše* (lidské chování je silně ovlivněno rituály – lidé jednají způsobem, který je obvyklý), *teorie středního dosahu* (sociologové se nemají snažit o vytvoření komplexního systému, ale teoretickým zobecněním se co nejlépe přiblížit realitě). Svě poznatky shrnul mimo jiné v teoriích deviantního chování, byrokracie, referenční skupiny, rolí a konfliktů rolí a názorových vůdců.

Merton navázal ve svém díle na klasiky sociologie, především na Durkheima (Merton je považován za pokračovatele Durkheimova pojetí společnosti), Simmela (především své pojetí ambivalence), Znanieckého Malinowského a Parsonse. Někteří sociologové rovněž v Mertonově díle

poukazují na vlivy Marxe a Webera.

Autor Mertonova životopisu a významný polský sociolog Piotr Sztompka nachází v Mertonově díle čtyři základní sociologická témata: (1) pokus o nekonfliktní syntézu velkých sociologických teorií; (2) na základě tohoto přístupu chápe Merton sociologii jako kognitivní a praktickou vědu; (3) definuje pojem funkcionální analýzy jako prostředku zkoumání sociální struktury; a (4) Merton vnímá ironii zkoumání společnosti a zavádí pojem sociologické ambivalence vztahující se ke způsobu vědeckého zkoumání jako takového a především motivací vědeckých pracovníků.

Na tomto místě také můžeme zmínit Mertonovu spolupráci s jeho manželkou socioložkou Harriet Zuckerman. Zuckerman provedla hloubkové rozhovory s mnoha americkými nositeli Nobelovy ceny, které se staly podkladem pro studium systému odměňování ve vědě. To bylo součástí hlubší Mertonovy analýzy organizace, hodnotového systému a produkce objevů ve vědě.

Mezi jeho nejvýznamnější díla patří: *Mass Persuasion* (1946) *Masové přesvědčování*, *Social Theory and Social Structure* (1957) *Sociální teorie a sociální struktura*, and *The Sociology of Science* (1973) *Sociologie vědy*.

Petra Rakušanová, M. A.

Zdroj: Robert K. Merton: Studie ze sociologické teorie, SLON, Praha 2000, Petrussek, M.: Poslední klasik sociologie - Robert King Merton, In: Robert K. Merton: Studie ze sociologické teorie, SLON, Praha 2000, pp. 230-263 a P. Sztompka: An Intellectual Profile, St. Martin's Press, New York 1986.

«AKTUALITY»

»

Solidarita ve společnosti je základem sociálního státu, říká profesor sociologie Jan Keller

Klub sociologů a psychologů v Praze uspořádal 12. února přednášku prof. Jana Kellera na téma „Sociální stát a globalizace“. Jan Keller tak ve svém přibližně hodinovém vystoupení seznámil posluchače se základními důsledky globalizačních procesů a obecnou úroveň sociálního státu v evropských zemích. Zdůraznil, že současné problémy kvalitního fungování veřejného sektoru nastaly v Evropě již v polovině 70. let 20. století. Globalizace, podle slov Jana Kellera, tehdy zmnohonásobila rychlost dosavadního propojování a vzájemného připodobňování se světa a stala se opravdovým společenským fenoménem. Je to současně období výrazného růstu sociálních výdajů ve většině evropských společnostech. Přesto, že vzrostla celková nemocnost populace (současná populace je častěji nemocnější než byla např. v 1. pol. 20. století) vyspělejší lékařskou péčí se nadále zvyšuje průměrný věk obyvatelstva (státy tak vyplácejí starobní důchody déle než v minulých letech). V neposlední řadě se zvyšuje i celková míra nezaměstnanosti (vyšší výdaje na sociální podpory). Rostoucí poptávka po sociálních výdajích tak nutí k zamyšlení, jakým způsobem řešit trend stále vyššího odčerpávání peněz ze státní pokladny a při tom nesnižovat důstojnou úroveň kvality života ve společnosti.

Jak ovšem souvisí problém slábnoucího sociálního státu s globalizací? Jan Keller stručně zmínil některé důvody, které krizi sociálního státu především ve střední a západní Evropě nadále prohlubují. Podrobněji se věnoval problematice zaměstnanosti a dualizace společnosti.

Odpůrci globalizace tvrdí, že v důsledku globalizace každým rokem mizí z bohatých zemí vysoký počet pracovních míst do chudých a méně rozvinutých států, kde je levná pracovní síla. Stejný produkt tak nechá jistá firma (nadmárodní společnost, korporace) vyrobit např. asijského zaměstnance, kterému vyplatí nesrovnatelně nižší mzdu, než zaměstnanci ve své zemi. Je to jedna z obvyklých strategií výrobců a jejich distributorů ke zvyšování vlastního zisku – levně vyrobit a prodat za nejvyšší možnou cenu v zemích s optimální kupní silou. Např. ve Francii tak v poslední době zmizelo 5-6 milionů pracovních příležitostí do JV Asie (na druhé straně např. neuspěli Němci s výrobou počítačů v Indii). Stoupenci globalizace naopak argumentují tím, že se přibližně stejně vysoký počet pracovních míst vytvořil v souvislosti s modernizací technologií,

vyspělejší komunikací a složitějším řízením výroby. Jan Keller uvedl, že se ovšem jedná o taková pracovní uplatnění, která vyžadují adekvátní kvalifikaci, vzdělání a dostatečné znalosti v oboru. V každém případě tak nejen v určitých částech Evropy nezadržitelně roste nezaměstnanost méně kvalifikovaných a nekvalifikovaných lidí, jejichž pracovní místa přebírají oblasti světa s levnou pracovní silou. Zvyšuje se tak počet lidí, kteří nemají šanci zapojit se na trhu práce. V poslední době se v této souvislosti stále častěji upozorňuje na tzv. „novou chudobu“.

Stoupenci i odpůrci globalizace vzájemně obhajují své argumenty o vytváření resp. mizení pracovních míst. Jaký je ovšem důsledek pohybu možností a beznaděje, zapojení a nezapojení na trhu práce? Jan Keller zmínil skeptické představy některých sociologů, kteří před 20 lety varovali před radikálním nárůstem nezaměstnanosti s příchodem počítačové techniky. To, že počítače nahradily určitou část pracovní činnosti, postihlo především středně vzdělané a kvalifikované zaměstnance. Např. jenom bankomaty údajně připravily o místo více než 100.000 bankovních úředníků (podobně dopadli i zaměstnanci pošt apod.). Na druhé straně se etablovala skupina lidí, která si počítače a informační technologie osvojila, získala potřebnou kvalifikaci, odbornost a převzala vývoj technického know-how do vlastní kompetence. Vytvořila se tak jakási počítačová elita, ale na druhé straně zůstala většina skupina těch, kteří podobnou znalost a erudici nezískala (neměla často ani možnosti). Keller na tomto případě demonstruje situaci současného vývoje na trhu práce, který netváří dostatečný počet pracovních míst pro střední patro společnosti, přičemž pak dochází k její celkové dualizaci. Středně kvalifikovaným (středoškolsky vzdělaným) přebírají práci lidé s nejvyšším vzděláním. Vysokoškoláci nastupují stále častěji na místa určená původně středoškolákům a zastávají tak jejich pracovní pozice. Jan Keller vidí příčinu tohoto jevu ve skutečnosti, že poptávka po práci je ve společnosti v její historii vůbec nejvyšší (souvisí i např. s masovým nástupem žen do pracovního procesu v 70. letech). Lidé s nižší kvalifikací a nekvalifikovaní jsou na trhu práce de facto vyřazeni (nemají požadované vzdělání, odborné znalosti, chybí kompetence – nemají běžnou šanci získat vyšší pracovní pozice). Jejich práce (viz výše) se navíc ztrácí většinou kdesi v asijských zemích. Práci lze tedy chápat jako nedostatečnou hodnotou o kterou je mezi lidmi stále vyšší zájem – (V. Bělohorský v jedné televizní diskusi uvedl, že „práce je fenomén, který mizí“).

Pokud je tedy pravda, že trh práce se takto rozdvouje, dualizuje, a že celá společnost se dualizuje, pak je to obrovská nebezpečí pro otevřenou společnost. Jan Keller hovořil o systému tzv. dvourychlostní společnosti rozdělené na skupinu A-trvale úspěšných a skupinu B-trvale neúspěšných. V podstatě vyjádřil reálné obavy o pád středních vrstev a jejich splynutí do jednolitě, statusově nižší většinové skupiny. Podle Jana Kellera je trend vzestupu hrstky privilegovaných jedinců do

skupiny úspěšných a pád velkého množství lidí mezi trvale neúspěšné ohrožením i samotné demokracie. Pokud by došlo ke vzniku skupiny A, nebude nikdo, kdo by platil veřejný sektor. Veřejné zanikne, neboť skupina A si vytvoří vlastní privátní svět, zřídí si vlastní ochranku, školy, soukromé lékaře a přestěhuje se do „ghét“ privilegovaných jedinců. Naopak většina těch, kteří zůstali ve skupině B budou veřejný sektor potřebovat, ale při svých možnostech a nedostatku prostředků ho nezaplatí. Pokud vzpomeneme na Marxův antagonistický vztah „buržoazie-proletář“, kdy vzájemný konflikt tříd svým způsobem integroval společnost, zde by došlo k dezintegraci, neboť na rozdíl od zmíněného příkladu, skupina A nepotřebuje skupinu B a může si ji dovolit ignorovat. Jan Keller varoval před postupnou dualizací společnosti a jejím vzájemným odcizením, které naprosto vyloučí projevy lidské solidarity. Vracíme se tak k původní tezi, že sociální stát je založen hlavně na solidaritě. Keller uvedl, že globalizace trhu práce a zaměstnanosti je založena na neodarwinismu - principu úspěchu těch nejsilnějších. Solidarita je potom nevýhodnou strategií svého nositele, kterého znevýhodňuje a retarduje oproti ostatním. Neodarwinistický přístup označil za asociální, vedoucí k rozkladu sociálního (viz R. Sennet „Koroze charakteru“). Solidarita a tedy i silný sociální stát budou existovat za předpokladu nerozštěpení společnosti, a udržení tak stabilních pozic středních vrstev. Jak dualizaci společnosti vzdorovat a současně posilovat status středních vrstev, Jan Keller nevedl.

Jan Keller, řekl bych tradičně, projevil skepsi a obavy o budoucnost společnosti, které příliš nevěří, že zvládne úskalí vlastní existence. Podle očekávání upozornil na vážnost ekologické situace ve světě a připomněl i varianty katastrofických scénářů nekontrolované spotřeby nevrátných surovin. Varoval tak před iluzorní představou neomezenosti zdrojů a rostoucího konzumu ve společnosti (USA, západní a střední Evropa). V duchu „trvale neudržitelného rozvoje“ byly vysloveny obavy z důsledků globalizace, krize sociálního státu a řada dalších beznadějných vizí, které jakoby neměly šanci pozitivního řešení. Tak nevím, kde brát optimismus...

Čtenářům článku nabízím k diskusi (kulatý stůl na našem webu) následující teze – 1. „Není hrozba dvourychlostní společnosti, tudíž de facto zrušení středních vrstev falešnou představou? Nepodceňujeme tak „životaschopnost“ středních vrstev“? 2. „Snažíme se žít trvale udržitelným rozvojem, nebo směřujeme trvale, ale jistě do záhuby“? 3. „Je světový trh skutečně svobodný jak deklarují liberálové, nebo nás monopolizují nadnárodní korporace? Má živnostník v současných podmínkách šanci přežít“? 4. „Globalizace rozkryla hranice ekonomiky a politiky, říká Jan Keller. Nadnárodní společnosti vydírají vlády států a snaží se prosadit si své podmínky (daňové prázdny apod.). Nebude mít politická reprezentace států pouze folklorní úlohu“?

Mgr. Ondřej Roubal

»

Sekularizace a pověřčivost v Čechách

Česká republika se obvykle označuje za společnost vysoce sekularizovanou, tj. za společnost, v níž hraje náboženství a církve malou roli. Koncem 90. let proběhl v České republice a v dalších 28 zemích světa mezinárodní srovnávací výzkum, který se mimo jiné zabýval tím, čemu lidé věří a zda a jak často lidé chodí do kostela nebo se zúčastňují nějakých náboženských obřadů. Jen necelých 8 procent lidí v České republice tehdy odpovědělo, že chodí na bohoslužby nejméně jednou týdně, a pro srovnání můžeme uvést, že například ve Spojených státech chodila každý týden do kostela třetina lidí, v Rakousku pětina a v Irské republice dokonce více než 60 % dotázaných. Z tohoto hlediska Česko opravdu představuje sekularizovanou společnost. Česko by se daly nazvat nenáboženskou zemí i z hlediska počtu lidí, kteří se hlásí k nějakému náboženskému vyznání. Podle výsledků Sčítání lidu z roku 2001 se jen třetina Čechů hlásila k víře a podobně nízký podíl lidí, kteří se hlásí k náboženskému vyznání, má z evropských zemí jen bývalé východní Německo.

Znamená to tedy, že Česká republika je sekularizovaná země? Nikoliv. Je totiž třeba rozlišovat mezi tradičním organizovaným náboženstvím a vírou v nadpřirozeno. Lidé nemusejí chodit do kostela, nemusejí se hlásit k náboženskému vyznání a přitom mohou být pověřčiví a můžou si nechat vykládat karty či číst v novinách horoskopy a věřit, že z postavení hvězd lze vyčíst vlastní budoucnost. To se potvrdilo i ve zmiňovaném výzkumu. Moderní statistické metody jsou totiž schopné odhalit souvislosti mezi postoji k různým otázkám a data ukázala, že existují dvě základní duchovní orientace: křesťanství na jedné straně a na druhé straně netradiční víra v nadpřirozeno, která by se nejspíš dala nazvat slovem „okultismus“. Výsledky výzkumu tak odpovídají teoriím, které rozlišují dvě základní vize reality v evropské civilizaci: křesťanství a moderní pojetí racionální vědy na straně jedné, mystické proudy sahající od gnosticizmu, magie a hermeneutiky po moderní okultismus na straně druhé. (Zájemce můžeme odkázat na celou řadu dnes již klasických sociologických studií na toto téma. Jedním z prvních, kdo se vztahu mezi racionalitou a křesťanstvím, resp. protestantismem zabýval, byl Max Weber ve své knize *Protestantská etika a duchu kapitalismu*, která se stala východiskem pro desetiletí dalšího výzkumu. Dále můžeme doporučit například knihy Petera Bergera *Vzdálená sláva* či *Rumours of Angels* nebo knihu D.Lužného: *Nová náboženská hnutí*.)

Pokud zaměříme-li svoji pozornost na netradiční víru v nadpřirozeno, ne na to, zda lidé chodí do kostela, nelze Českou republiku v žádném případě charakterizovat jako sekularizovanou společnost. Ukázalo se totiž, že plných 66 % lidí ve výzkumu věřilo, že někteří věštcí mají schopnost předvídat budoucnost a 45 % respondentů věřilo v účinnost amuletů a v horoskopy. Výše vzdělání přitom nehrála roli a

na rozdíl od tradičního křesťanství to byli především mladší lidé, kdo byl ochotný věřit ve věstce, amulety či horoskopy. Zdá se tedy, že spolu s tím, jak se česká společnost odklání od tradičního křesťanství, nešíří se ateismus, ale roste zájem o alternativní duchovní nauky. Tím se ovšem otvírá celá škála nových otázek, které se týkají souvislosti mezi netradičním náboženstvím a morálními a sociálními postoji a psychologickou orientací lidí.

Mgr. Dana Hamplová

»

Odchod kouzelníka Roberta King Mertona

23. února 2003 odešel z jeviště světové sociologie jeden z jejích největších mágů Robert K. Merton. Odchod kouzelníka ale jistě neznamená i konec provozování jeho umění a triků, bez nichž si lze celou moderní sociologii 20. století jen těžko představit.

Robert K. Merton se narodil 4. července 1910 ve Filadelfii v rodině imigrantů z Východní Evropy pod jménem Meyer R. Schkolnick. Vzhledem k tomu, že si však během svých teenagerovských let přivydělával předváděním kouzelnických triků na narozeninových párty, rozhodl se pro tyto „umělecké potřeby“ změnit jméno na Robert Merlin, později na Merton. Toto jméno si pak ponechal a na jeviště sociologie tedy vstoupil už jako Robert King Merton.

Po střední škole studoval Merton na Temple University, poté odešel na Harvard, kde v roce 1936 získal doktorát a zůstal zde působit jako asistent. Velkou část své další profesionální dráhy pak Merton strávil na Kolumbijské univerzitě. Zde také spolu s Paulem F. Lazarsfeldem založil Středisko aplikovaného společenskovědního výzkumu, kde se zrodila dnes velmi populární sociologická metoda focus groups. Významné pro další Mertonovo akademické působení bylo také jeho zvolení prezidentem prestižní Americké sociologické společnosti v roce 1957, o jejíž další věhlas se velmi zasadil. V následujících letech pak byla Mertonovi za jeho dílo a akademické působení udělena řada prestižních ocenění, z nichž třeba zmínit alespoň Národní vyznamenání za vědu (National Medal of Science), kterou v roce 1994 Merton získal jako první sociolog za své bádání v oblasti vědeckého étosu.

Mertonovo působení se však neomezovalo pouze na akademickou sféru. Například jeho zkoumání integrovaných komunit mělo dopad na rozhodnutí Nejvyššího soudu v otázce budoucího modelu státních škol. Také jeho teoretická zkoumání příčin a důsledků deviantního chování významně přispěla k novému pohledu na tuto problematiku, a to i v přístupu amerických státních institucí.

Šíře a hloubka záběru Mertonova sociologického bádání se dnes zdá být až neuvěřitelná. Alespoň namátkou tedy zmiňme hlavní okruhy Mertonova zájmu: revize klasického strukturního funkcionalismu (pojem dysfunkce, latentní a manifestní funkce, funkcionální alternativy), metateoretické úvahy o podstatě, struktuře a poslání sociologie,

rozpracování obecné metodologie, ale i konkrétních výzkumných technik (již zmíněné focus groups), teorie středního dosahu (pokus o překlenutí propasti mezi velkými teoriemi a empirickým výzkumem) a využití tohoto modelu pro vlastní zkoumání: teorie byrokracie, teorie masové komunikace (teorie názorových vůdců), teorie referenčních skupin, teorie rolí a rolových konfliktů atd.

Významné pro českou sociologii bylo pak zejména Mertonovo bádání v oblasti sociální struktury a jeho nový přístup pro její empirické zkoumání. V šedesátých letech se u nás například připravovalo vydání jeho díla Sociální teorie a sociální struktury, které bylo pozastaveno, ale vliv Mertonových myšlenek na

české badatele pozastaven být nemohl. V šedesátých letech pak Merton sám navštívil Prahu a dle pamětníků byl upřímně překvapen obeznameností českých vědců s jeho dílem. Merton udržoval své vztahy s českou sociologickou komunitou po zbytek svého života.

Význam Mertonova díla pro sociologii 20. století je nezměrný a lze říci, že Merton se již za svého života stal klasikem sociologie. Zcela v duchu jednoho ze svých nejvýznamnějších děl *Na ramenech obrů* (1965, reedice 1985) - jedním z obrů, na jejichž ramenech je třeba stavět další sociologické poznání.

Mgr. Markéta Sedláčková